

Mezi nebem a zemí – dvě prózy (nejen) o religiozitě

Marek Lollok

PdF MU v Brně, lollok@ped.muni.cz

Abstrakt

Článek komentuje a srovnává dva současné české romány zabývající se náboženskými a duchovními otázkami lidské bytosti, respektive jejím zápasem s vírou, transformativními setkáními s transcendentnem, konfrontací s různými pojetími zbožnosti, střety s církví atd. Konkrétně se zabývá romány „Návrat“ od Petry Dvořákové a „Svatá“ od Sára Zeithammerové (oba vydané v roce 2025), které zasazuje do kontextu podobně zaměřených českých prozaických děl, která se v poslední době objevují relativně často (viz například „Nonstop Eufrat“ od Veroniky Bendové, „Senzibil“ od Markéty Pilátové, „Stopy za obzor“ od Pavla Kolmačky nebo „Svatá hlava“ od Hany Lehečkové. Navzdory odlišnému prostředí (v případě „Návratu“ 90. léta a v případě Svaté 19. století) a odlišných výchozích bodů (osobní zkušenost vs. historická legenda) se díla Petry Dvořákové a Sára Zeithammerové protínají zájmem o ženskou hrdinku, zobrazením jejich vnitřního světa i snahou ukázat existenci postav ve společnosti.

Klíčová slova: současná česká próza; román; Petra Dvořáková; Sára Zeithammerová; *Návrat*, *Svatá*

Between Heaven and Earth – Two Novels (Not Only) About Religiosity

Abstract

This article comments on and compares two contemporary Czech novels dealing with religious and spiritual questions of the human individual, or rather his struggle with faith, transformative encounters with the transcendent, confrontation with different concepts of piety, clashes with the church, etc. Specifically, it deals with the novels “Návrat” (Return) by Petra Dvořáková and “Svatá” (Saint) by Sára Zeithammerová (both published in 2025), which it places in the context of similarly focused Czech prose works that have been relatively frequent in recent times (see, for example, “Nonstop Eufrat” by Veronika Bendová, “Senzibil” by Markéta Pilátová, “Stopy za obzor” (Traces Beyond the Horizon) by Pavel Kolmačka or “Svatá hlava” (Holy Head) by Hana Lehečková. Despite their different settings (in the case of “Návrat”, the 1990s, and the 19th century in the case of Svatá), and different starting points (personal experience vs. historical legend), the works of Petra Dvořáková and Sára Zeithammerová intersect in their interest in female heroes, the depiction of their inner worlds as well as the effort to show the existence of characters in society.

Key words: contemporary Czech prose; novel; Petra Dvořáková; Sára Zeithammerová; *Návrat* (Return); *Svatá* (Saint)

Ač se o Češích stereotypně často říká, že jsou nejateističtější národem na světě, v mnoha kontextech se ukazuje, že realita je složitější; většina obyvatelstva by se spíše než za bezvěrce mohla označit za „něcisty“, případně „hledáče“, ať už církevně zakotvené, či nezakotvené (viz k tomu zejména publikace T. Halíka). Tuzemský zájem o spiritualitu se projevuje nejen masivní produkcí esoterických a (pseudo)náboženských spisů a příruček, jimž je takřka v každém knihkupectví a antikvariátu vyhrazen nemalý prostor, ale v posledních letech se čím dál častěji promítá i do umělecké literatury, zejména prózy. Spisovatelé a – mnohem častěji – spisovatelky tak u svých hrdinek a hrdinů nejednou tematizují zájem o věci duchovní, jejich potýkání se s vírou, proměňující setkání s transcendentem, popřípadě konfrontace s různým pojetím zbožnosti, střety s církví apod. Obsahu přitom odpovídají prostředky: příznačné je, že se zápletky a konflikty v těchto případech odehrávají především v nitru postav, zatímco vnější akce bývají upozaděny, přičemž fungují převážně jako spouštěče soustavnější rozumové či emocionální reflexe.

Jednou z výrazných próz tohoto typu byl *Nonstop Eufrat* (2012), román Veroniky Bendové retrospektivně exponující selhání a dilemata zhruba čtyřicetiletého katolického kněze. Frapantní provinění duchovního vůči církevním normám prezentovala také Petra Dvořáková v knize *Zahrada* (2022), která, podobně jako Bendová, čtenářům

odkrývala zásadní informace postupně, způsobem připomínajícím kompoziční postupy detektivek. Vtipným komentářem k nepřeborné nabídce alternativních směrů byl román *Senzibil* Markéty Pilátové (2020), v němž hlavní hrdince přezdívané Evangelína na cestě ke křtu překvapivě pomohli dva svérázní chlapíci, vpravdě senzibilové. Nadpozemskými/zásvětními fenomény se v poslední době výrazněji zabývaly i další prózy, například novela *Svatá hlava* (2019) Hany Lehečkové, v níž je pomocí roztržitého, místy záměrně nekoherentního psaní evokována psychická nemoc protagonisty, námětově různorodý triptych Pavla Brycze *Nomádská víra* (2023) či oceňovaný existenciální román Pavla Kolmačky *Canto ostinato: Listopad, prožitky blízké zimy* (2023).

Z prozaických novinek přítomného roku patří k danému okruhu romány Petry Dvořákové a Sárý Zeithammerové nazvané *Návrat*, resp. *Svatá*. Tato díla si zaslouží podrobnějšího srovnání nejen pro společný zájem o lidskou religiozitu, ale i proto, že se v nich shodně objevují výrazné ženské postavy coby hlavní hrdinky a zároveň vypravěčky.

Cesta do kláštera – a zase zpátky

Přes poměrně široké tematické rozpětí (viz různá zaměření čtenářsky oblíbených knih *Dědina*, 2018, *Chirurg*, 2019, či *Pláňata*, 2023) je zřejmé, že osobní prožívání (křesťanské) víry mj. ve vztahu ke katolické církvi jako instituci má v tvorbě Petry Dvořákové prominentní pozici. *Návrat* je možné vztáhnout k jejímu debutu *Proměněné sny* (2006), souboru desíti rozhovorů zachycujících autentické „iluze a deziluze“ spojené s vírou. V knize, za níž v roce 2007 získala Magnesii Literu v kategorii publicistika, se Dvořáková stejně jako v přítomném románu mohla opřít o unikátní zkušenost z počátku 90. let, kdy jako čtrnáctiletá dívka vstoupila do řádu a setrvala v něm až do plnoletosti.

Přestože je protagonistka přítomné knihy *expressis verbis* fiktivní postavou, lišící se od Dvořákové kromě jiného také tím, že se řeholní sestrou stává až kolem dvaceti let, zobrazení její zkušenosti s tak specifickým, psanými i nepsanými normami přísně regulovaným prostředím je vlastní empirií nepochybně bohatě inspirováno. Přesněji řečeno již notně prosetými a reformulovanými vzpomínkami na dané období, jak Dvořáková opakovaně vysvětluje v publicistických rozhovorech (viz například jej interview s Evou Tichou ve víkendové příloze MF Dnes z 24. května t. r.). Podobně jako v publicistické prvotině se v *Návratu* odráží jistě vystřízlivění z ideálů, způsobené osobní konfrontací s reálným životem církve, jejími dogmaty a pravidly, zvláště pak se striktním režimem v klášteře. V tomto případě hořce prozíre nejenom hlavní postava, ale v náznaku i mnohé z jejích soupeřnic.

Hlavní dějovou osu tvoří příběh vypravěčky Jany (řeholním jménem Františky), prostřednictvím jejíhož vnímání pozorujeme pro mnohé sestry takřka typický oblouk klenutý od fáze „honeymoon“ přes dílčí pochybnosti až k nevyhnutelné „katastrofě“, po níž následuje radikální obrat. Jana se v souladu s titulem musí *navrátit* sama k sobě

a nakonec i *navrátit* z kláštera. Ten, jak je v knize zobrazen, není nějakým zmenšeným modelem světa zrcadlícím jeho poměry a problémy – je to spíš autonomní svět, izolovaný sám pro sebe, málo související s civilní realitou. Řeholnice, často už dosti pokročilého věku, jej krátce po revoluci opět zabydlují, nicméně mají co dělat, aby ho po letech, kdy sloužil jako kasárna, znovu navrátily svému účelu. Kromě budovy je však klášter myšlen hlavně jako soubor hierarchizovaných vztahů a pravidel, jež musí každá jeho obyvatelka přijmout. Že tento požadavek nelze zcela naplnit, naznačují mnohé kolize mezi sestrami, vycházející z jejich odlišných osobností, zkušeností a přes vnější uniformitu také ze značně rozdílného chápání křesťanské nauky a víry.

Společenství čítající několik desítek žen je v knize synekdochicky redukováno na pár výraznějších charakterů. Zastoupeny jsou – vzhledem k situaci devadesátých let adekvátně – reprezentantky nejstarší generace a pak kontrastně zejména mladé řeholnice a novicky. Vedle Jany k nim patří poslušná Anička, křehká Benedikta, moravsky zemitá Helena či živelná Karin, jejíž příchod asi nejvíc zamíchá klášterním *statusem quo*. Výraznou personou mezi staršími je autoritativní Anunciáta – matka představená, která podobně jako místní kněz Jiljí ztělesňují konzervativní pojetí náboženství s důrazem na oběť, ritus a disciplínu, bez většího rozhledu mimo církevní prostředí a skutečného pochopení pro duši mladých žen.

Devizou *Návratu* je komplexní vykreslení situace a mysli mladého člověka, jenž se i po jasném rozhodnutí pro duchovní cestu zcela nemůže zbavit vzpomínek na život „tam venku“, člověka, který sice věří v souladu s křesťanskou naukou, ale vzhledem k okolnostem, svým potřebám a představám se neubrání pochybnostem, jež jeho existenci značně rozkolísávají: „Všechny ty náznaky, v kterých jsme žili. O čistotě a nedotknutelnosti. O ceně panenství, které stálo nad mateřstvím. Všechno se ve mně třásl zhnusením. Proboha, co to v nás je? Kam jsme se to vlastními přesvědčeními o čistotě dovedly?“ (s. 186). Dějovým zasazením, určitými typy postav, ale i některými dalšími dílčími motivy (např. mocenské manipulace v církvi, tělesnost) se přitom román nepřehlédnutelně překrývá se zobrazením klášterního života v bestselleru Kateřiny Tučkové *Bílá Voda* (2022), je však principiálně koncentrovanější, méně historizující a s ohledem na autorčinu zkušenost také osobnější.

Od zjevení ke smrti

Román *Svatá* je po knize *Stehy* (2022) druhou prózou scénáristky a spisovatelky Sáry Zeithammerové, autorky – ve srovnání s Dvořákovou – o generaci mladší. Marketingové sdělení na obálce anoncuje, že tento „příběh o lásce, víře a nekonečné vůli vychází ze skutečných událostí, které se odehrály v devatenáctém století na Broumovsku“, nicméně mnohé z momentů této historicky podložené fikce mají obecnější dosah. Podobně jako v *Návratu* je rozhodující, že v centru pozornosti stojí hrdinka, jež je utvářena

především evokací vnitřního světa – ve vyprávění se rozvíjí hlavně prožívání jejího rodinného a společenského života, přičemž se extenzivně popisují její představy, názory a touhy.

Románové dění rozpočívají opakovaná mariánská zjevení, která zažije mladička Krista, dcera vypravěčky a zmíněné hlavní postavy hostinské Aloisie. Právě jejím prizmatem jsou nazírány všechny konsekvence objektivně nepotvrditelných zázračných zpráv. Popisuje se vzrůstající zájem poutníků, proudících na místo zázraku, jakož i různé pochybnosti o věrohodnosti venkovské dívky i její matky, která je obviňována, že chce na věci vydělat. Zájem věřících o magické místo nicméně po jisté době vyhasíná a Krista se rozhodne odejít z chudého pohraničí do města. Vyprávění propojující osudy matky a dcery pak postupně vyústí v dramatické finále, v němž se konečně objasní, proč mladá dívka musela – jak je předznamenáno v úvodní retrospektivě – nakonec zaplatit životem.

Z Aloisiiných vlastních i zprostředkovaných zážitků vychází najevo, že se nenarodila pod šťastnou hvězdou; nejednou musela zkousnout osobní tragédii spočívající ve ztrátě blízkého člověka. Kromě frustrující (takřka naturalisticky vykreslené) dceřiny popravu, již je nucena přihlížet v davu srocených zvědavců, přišla o muže a – jak je naznačeno – zřejmě i o několik sotva narozených potomků. Je pak pochopitelné, že zásadní místo v jejím životě zaujala právě Krista, jakkoli je jejich vztah složitý. Aloisie jakožto homodiegetický vypravěč přitom nemůže nahlédnout vše; okolnosti Kristina vidění, důvody jejího odsouzení, ale i další momenty dceřina života jí (a v důsledku také čtenářům) dlouho zůstávají skryty a leccos se vyjasní teprve ve chvíli, kdy se Aloisie rozhodne reprodukovat jeden z posledních rozhovorů s Kristou před smrtí.

Jak je patrné z názvů jednotlivých kapitol, označovaných příslušnými letopočty, píše se osmdesátá léta 19. století. Nejedná se tedy již o dobu „honů na čarodějnice“, nicméně mnohé z této předsudečné kolektivní misogynie dosud přetrvává. Zeithammerová akcentuje zejména apriorní podezřívavost a přezíravost vůči ženám; opakovaně naznačuje silné zakotvení tehdejší společnosti v nespravedlivých a realitu pokrucujících patriarchálních stereotypech, z nichž některé, jak je v podtextu naznačeno, v různých variantách a různé intenzitě zřejmě fungují dodnes. Úsměvné je například prošetřování mariánských zjevení „komitétém“ ustanoveným z řad ctihodných měšťanů, výhradně mužů. Aloisie se však mnohem více dotýká soužití s přísným, ba až zatvrzelým manželem, požadujícím od ženy zejména poslušnost a také to, aby mu konečně dala syna. To se přes veškerou snahu nezdaří, což vede ještě k většímu odcizení a neúctě zejména z jeho strany (k silným pasážím patří v této souvislosti scéna ponižujícího, tehdy však zřejmě standardního lékařského vyšetření, během něhož lékař zkoumá, zda Aloisie v relativně pokročilém věku ještě může počít). Jako nežádoucí, ba hříšná je pak současníky hodnocena jakákoli její snaha najít si posléze partnera, s nímž by mohla být autenticky šťastná.

Děj, zasazený do poměrně vzdálené historie, odkazuje k dnešní době i poměrně výraznou „žurnalistickou“ linií. Krátké úryvky z novin naznačují, jak (nejen dobová) média

dokáží i z nepotvrzené informace vytvořit senzaci, která zarezonuje. Právě tisk způsobí, že na místa zjevení proudí davy zvědavců lačnících po spirituálním zážitku. Svou roli má i při finálním vyšetřování násilné smrti někdejší Aloisiiny schovanky, Kristiny dlouholeté přítelkyně. Motiv hromadných sdělovacích prostředků a jejich faktické moci konečkonců odráží jeden z hlavních akcentů knihy: zájem o obecnější společenské poměry a pohyby, ať už je jejich příčina reálná, či nikoli.

Lze shrnout, že oba probírané tituly přesahují standardy současné české prózy zejména svými náměty, vesměs neobvyklými, popřípadě jen málo frekventovanými. Přes jistou vazbu na umělecky méně ambiciózní, široce zacílenou mainstreamovou literaturu postřehnutelnou zejména ve snaze o pokud možno přímočarou, přehlednou naraci na půdorysu vypjatých (rodinných) vztahů se autorkám daří zprostředkovat rozhodující situace originálně, se smyslem pro jejich místo v příběhu i osudovost v životě hrdinek. Ze srovnání poněkud lépe vychází introspektivně zaměřený román Petry Dvořákové, těžící z neopakovatelného prožitku, sugestivně transformovaného do literární fikce. Oproti tomu *Svatá Zeithammerová* se přece jen opírá o syžet již existující historické „legendy“ z okolí obce Suchý Důl, byť autorsky podstatně upravený a domyšlený a v mnoha ohledech výrazně vztažený k dnešku. V tomto případě jsou navíc jistou slabinou i bezděčné (anachronické) průniky současných vyjadřovacích schémat v promluvách typu: „Přinesu vám ještě něco?“, „Není čas na hrdinství...“ apod., jež v textu Dvořákové nenalézáme.